

Талабірчук Оксана

Граматичні трансформації у процесі художнього перекладу з угорської мови українською

1. Вступ

У процесі перекладу перекладач послуговується різними видами трансформацій задля якомога точнішого відтворення тексту оригіналу. Систематизація та вивчення різних типів трансформацій сприяють пошуку адекватних перекладацьких рішень у процесі відтворення першоджерела мовою перекладу. Розуміння граматичної структури двох мов є обов'язковою умовою створення якісного та адекватного художнього перекладу. Як влучно відзначили А. Шишко та Г. Луканська, «Основним завданням у процесі роботи з художнім текстом є відтворення індивідуальної своєрідності першоджерела, що виявляється переважно в лексичній системі та семантично значущих граматичних категоріях мови оригіналу. Необхідність передачі граматичних значень у перекладі залежить від їхньої функції та комунікативної значущості, а робота з подолання мовного релятивізму у процесі перекладу може бути продовжена на матеріалі інших лексичних одиниць і граматичних категорій» (Шишко, Луканська, 2019, с. 125).

У ході перекладу з угорської мови українською неминуче виникають труднощі, що зумовлені у першу чергу значними граматичними розбіжностями між двома мовами, адже вони належать до різних типів мов. Так, відповідно до типологічної класифікації мов угорська мова є аглютинативною, а українська — флективною. Саме це спричиняє найбільші складнощі у процесі перекладу та зумовлює потребу застосування граматичних трансформацій.

Наукових праць, у яких детально розглядалися б питання граматичних трансформацій у процесі художнього перекладу з угорської мови українською — обмаль. Граматичні питання перекладу з угорської мови українською розглядала Л. Мушкетик у монографії «Переклад з угорської на українську мову: теоретичні узагальнення і практичний досвід» (Мушкетик, 2006). Загальним аспектам перекладу з угорської мови українською, зокрема угорськомовної поезії, присвячені стаття Е. Балли та В. Штефуци (Балла, Штефуца, 2022), а також ряд наших статей

(Талабірчук, 2022, 2023, 2024). Тож наразі актуальним постає питання розгляду граматичних перекладацьких трансформацій, оскільки без них не можна створити майстерний художній переклад і загалом вони застосовуються у будь-якій професійній перекладацькій діяльності.

Мета нашої статті полягає у детальному простеженні граматичних відмінностей між угорською та українською мовами з ціллю пізнання граматичних трансформацій, які зумовлені цими відмінностями та застосовуються перекладачами у процесі художнього перекладу. Розгляд труднощів, особливостей та закономірностей використання граматичних трансформацій у процесі перекладу з угорської мови українською сприятиме поглибленню теоретичних знань і формуванню перекладацької компетентності як досвідчених перекладачів, так і студентів перекладацьких спеціальностей. У статті використовується, окрім загальнонаукових методів аналізу, синтезу й узагальнення матеріалу, метод зіставного аналізу оригінального і перекладного текстів.

2. Короткий огляд граматичних особливостей угорської та української мови

Як уже зазначалося вище, угорська мова належить до аглютинативних мов, головною особливістю яких є те, що в них «граматичні значення виражаються особливими афіксами — приклейками» (Кочерган, 2002, с. 324). Ці приклейки позначають різні граматичні значення, такі як час, особу, число, відмінок тощо та приєднуються до основи слова механічно. Для кращого розуміння наведемо кілька прикладів. Множина іменників в угорській мові утворюється за допомогою афікса *-k*. Він може приєднуватися до основи іменника як безпосередньо, так і за допомогою сполучного голосного: *táska* – *táskák* (сумка - сумки), *ház* – *házak* (будинок - будинки), *szoba* – *szobák* (кімната - кімнати), *épület* – *épületek* (будівля - будівлі). «Розташовуються афікси в порядку за принципом: від афіксів із широким значенням до афіксів із конкретним і вузьким значенням» (Кочерган, 2002, с. 324). Прийменнику *v/u* в угорській мові відповідає афікс *ban/ben*. Тож фрази у сумках, у будинках, у кімнатах, у будівлях будуть будуватися наступним чином: спочатку до основи слова додається афікс множини і до утвореного слова афікс, що означає у: *táskákban*, *házakban*, *szobákban*, *épületekben*. Через таке нанизування афіксів, одне слово угорської мови може перекладатися кількома словами української. Наприклад, така звична фраза: «Я тебе кохаю» угорською мовою становить одне слово — «*Szeretlek*», адже тут до основи дієслова *szeret* (кохає) додано афікс *-lek*, який завжди має значення ставлення першої особи до другої особи

залежно від значення дієслова: я тебе чекаю, запрошую, ненавиджу тощо. Також в угорській мові відсутня категорія роду. Займеннику третьої особи однини *ő* в українській мові відповідають займенники він, вона та воно. Тож, для того аби адекватно перекласти українською мовою завжди з контексту потрібно зрозуміти, про кого мова.

На противагу угорській, українська мова належить до флективних мов, у «яких закінчення є багатозначним (у слові *стол-а* закінчення *-а* має три значення: чоловічий рід, однина, родовий відмінок), не стандартним (значення родового відмінка можуть виражатися й іншими закінченнями: *води*, *земл-і*, *стол-ів*, *сім-ей*), приєднується до основи, яка зазвичай без флексії не вживається (*земл-я*, *чорн-ий*, *зв-емо*), і органічно зливається з основою, утворюючи єдиний сплав, внаслідок чого на стику морфем можуть відбуватися різні зміни (*рук-а*, *руц-і*; *роб-ити* — *робл-ю*; *киянин* — *киян-и*)» (Кочерган, 2002, с. 326). Окрім цього, у межах флективних мов українська мова належить до групи синтетичних мов, тобто в ній «граматичне значення синтезується з лексичним у межах слова (граматичне значення виражається за допомогою флексій і формотворчих афіксів, чергування звуків і суплетивізму)» (Кочерган, 2002, с. 327). Звісно, що такі значні відмінності між двома мовами призводять у практиці перекладу до майже обов'язкового застосування граматичних трансформацій. Відомо, що існують певні закономірності, або так звані усталені способи застосування граматичних трансформацій. Однак, як вдало відзначила Л. Мушкетик, «конкретних рецептів на кожний випадок не існує, й передача граматичних особливостей пов'язана з контекстом — ширшим чи вужчим, й зумовлена мовним чуттям перекладача, нормами мови й узусу. Граматичні особливості можуть передаватися не лише іншими морфологічними, а й синтаксичними засобами, тобто засобами іншого рівня — більш вільним порядком слів тощо, що є в цілому характерним для перекладу з угорської на українську мову» (Мушкетик, 2006, с. 90).

3. Види граматичних перекладацьких трансформацій

Наразі в науковій думці існує велика кількість різних класифікацій перекладацьких трансформацій. Більшість вітчизняних дослідників спираються на праці В. Комісарова, Л. Бархударова, Я. Рецкера, О. Швейцера, Л. Латишева. У підручнику «Вступ до теорії перекладу» А. Мамрак поділяє перекладацькі трансформації на 4 типи, а саме: перестановка, заміна, додавання та опущення. У замінах вона виділяє граматичні заміни, до яких відносить заміни форми слова, частини мови, членів речення та речення

(просте — складне, складне — просте, головна частина — підрядна частина, сурядність — підрядність) (Мамрак, 2009, с. 107-109).

Ми в нашій праці спираємося на ґрунтовне дослідження мовознавиці К. Клауді, котра простежила та проаналізувала застосування перекладацьких трансформацій на прикладах художніх перекладів чотирьох мов: англійської, російської, німецької та угорської. Угорська дослідниця для описування нею явищ використовує термін, який сама створила та ввела в угорськомовний науковий простір перекладознавства — *átváltási műveletek*. Як вона пояснює, цей термін є ширшим за термін трансформація, що використовується у міжнародній науковій літературі та найбільше належить до того, що Ю. Найда назвав *technical procedures* (Klaudy, 1999, с. 17-18). Українською мовою запроваджений нею термін можемо перекласти як перетворювальні дії. К. Клауді поділяє ці дії на два основні типи: лексичні та граматичні. До граматичних вона відносить наступні: 1. Граматична конкретизація та генералізація. 2. Граматичне розділення. 3. Граматичне об'єднання. 4. Граматичне опущення. 5. Граматичне додавання. 6. Граматичні перестановки. 7. Граматичні заміни [10, с. 30]. Ці типи перетворювальних дій вона поділяє ще на підтипи. Дослідниця зазначає, що виокремлюючи ці типи граматичних дій вона спиралася на працю Т. Левицької та А. Фітерман, котрі до граматичних трансформацій відносять заміни, перестановки, опущення та додавання, і доповнила їх подібно до лексичних граматичною конкретизацією, генералізацією, об'єднанням та розділенням, пояснюючи це тим, що вони стосуються не слова чи словосполучення, а структури цілого речення (Klaudy, 1999, с. 175). Вважаємо такий підхід дуже детальним та умотивованим і в межах цього дослідження простежимо види граматичних перетворювальних дій за класифікацією К. Клауді та проілюструємо їх застосування на прикладі перекладів угорськомовної художньої літератури українською.

3.1. Граматична конкретизація

Згідно з поясненнями К. Клауді, потреба у граматичній конкретизації та генералізації виникає тоді, коли в одній мові існує певна граматична категорія, а в іншій мові вона відсутня. Якщо перекладаємо на таку мову, де існують «плюс» категорії, тоді переклад буде конкретнішим, навіть якщо перекладач цього не бажає. У такому випадку говоримо про конкретизацію. Якщо ж перекладаємо на таку мову, де відсутня категорія, то втрачається конкретика і в такому випадку мова йде про генералізацію (Klaudy, 1999, с. 177). Розглянемо це на прикладах.

В угорській мові відсутня категорія роду, а в українській мові вона наявна і реалізується за допомогою різних частин мови: іменника, прикметника, займенника, числівника та дієслова. Окрім цього, в українській мові у реченні відбувається узгодження між частинами мови за допомогою флексій, що також є засобом реалізації категорії роду. Тож під час перекладу з угорської мови українською перекладач автоматично конкретизує рід, адже інакше не можливо сформулювати текст. Наприклад, у нижчеподаних реченнях із роману «Нерон, кривавий поет» Деже Костолані без контексту не зрозуміло про кого йде мова: «Így beszélgettek, mikor a kéklő júniusi éjben, a szőlőtőkék közt, a porban fölbukkant egy alak, aki a kerti úton lassan botladozva jött az evők felé. Itten megállt, föltakarta arcát» (Kosztolányi, 1974, с. 258), тільки з наступного речення стає зрозуміло, що це стара жінка. Перекладачка конкретизує рід персонажа за допомогою закінчення дієслова та використовує у першому реченні лексему жінка (замість вжитої в оригіналі лексеми фігура, постать), а в другому — займенник вона: «Так гомоніли вони, поки у синій червневій ночі з виноградних кущів раптом виринула жінка в запорошеному вбранні й, спотикаючись, повільно рушила садовою доріжкою. Зупинившись перед альтанкою, вона відкрила обличчя» (Костолані, 1995, с. 5). Український читач також згодом із контексту зрозумів би про кого йде мова, однак перекладачка мусіла вказати рід. Вона все одно змогла би перекласти ці речення без конкретизації роду лише використовуючи жіночий рід, бо угорському *alak* в українській мові відповідають дві лексеми жіночого роду — *фігура*, *постать*. Оскільки у цьому випадку знання роду цього персонажа роману не відіграє суттєвого значення, тож застосована перекладачкою граматична трансформація цілком умотивована та необхідна.

Насправді, прикладів конкретизації роду під час перекладу з угорської мови українською можемо навести безліч. Найчастіше перекладачі використовують особові займенники для конкретизації роду, як ось: «Nem könyörgött és udvarolt, hanem megcsókolta, mint férfi, lekötölte szerelmével» (Kosztolányi, 1974, с. 146) — «Не пестив її, не впадав біля неї, лише поцілував, як чоловік, — ошчасливив своїм коханням» (Костолані, 1995, с. 120-121). Перекладач двічі вжила відмінкові форми особового займенника вона, щоб уточнити, що мова йде про Поппею, коханку Нерона.

Також із метою конкретизації перекладач може вживати ім'я персонажа, навіть якщо воно відсутнє у тексті оригіналу, проте відоме з контексту та його вживання не змінює суттєво сприйняття твору, а, навпаки, полегшує його розуміння, як ось у цьому випадку: «Ő azonban az agastyánt szánta, tüntetett szeretetével, mert nemesnek érezte a dacot a gunnyal szemben, mellyel a kihasznált öreg embert körülvették» (Kosztolányi, 1974, с. 14) —

«Нерон, однак, жалів старого, не приховуючи своєї любові до нього, не поділяючи того презирства, яким оточили нікчемного дідка» (Костолані, 1995, с. 13). У цьому випадку перекладачка конкретизувала особовий займенник *ő*, якому фактично відповідає три займенники української мови: він, вона та воно, ім'ям героя твору. Загалом, можемо відзначити, що така граматична дія як конкретизація роду в процесі перекладу з угорської мови українською не становить особливих труднощів, окрім випадків, коли потрібно перекласти такий текст, у якому автор свідомо не вказує рід персонажа, як от Іштван Оркенй у кількох своїх новелах. Ці твори ще чекають на переклад українською.

3.2. Граматичне розділення

Наступна граматична дія або ж трансформація, яка застосовується у ході перекладу з угорської мови українською — граматичне розділення. Як відзначає К. Клауді, граматичне розділення використовується рідко та, як правило, його застосування залежить від перекладацької стратегії, а саме: від того, що ставить за мету перекладач: чи строго дотримуватися стилю автора, чи розділити занадто довгі речення аби полегшити їхнє сприйняття читачем (Klaudy, 1999, с. 189). Перекладачка роману «Нерон, кривавий поет» Л. Мушкетик також нечасто використовувала поділ складних речень на кілька простих, проте у деяких випадках така дія була необхідною. Наведемо приклад перекладу одного складного підрядного речення двома: «*Lovak nyertettek, gyalogjárók botoltak, siratóasszonyok jajgattak és véresre karmolták arcukat, a főlzabadított rabszolgák az elhunyt szobrai és arcképei vitték, magasra emelve, színészek utánózták halálos sivalkodását, a gyászos bohócok pedig, a tömeg mulattatói, a halált jelképezték, bandzsítva és fintorogva, úgyhogy hangos hahota fakadt nyomukban s szólt minden zeneszerszám, kürt, dob, hárfa, fuvola, sok-sok ezer fuvola, mely a levegőt elviselhetetlen lármával reszkettette meg*» (Kosztolányi, 1974, с. 17-18). Це речення умовно можна розділити на два: кожна частина першого речення складається з простих речень, які з'єднані безсполучниковим зв'язком та сполучені з другим реченням сполучником *i*. Перекладачка розділила це довге речення на два наступним чином: перше відображає складне речення до сполучника, а друге відповідно після сполучника: «1. Йшли юрби людей, іржали коні, плакальниці з криками роздряпували собі до крові обличчя, відпущені на волю раби високо над головами несли статуї та портрети небіжчика, актори імітували передсмертний стогін, а поховальні блазні потішали юрбу, зображуючи вмираючих: вони так кривлялися й витріщали очі, що їх лицедійство супроводжував голосний

регит. 2. Зусібіч лунали різноманітні музичні інструменти — труба, барабан, арфа, тисячі й тисячі флейт, які накочували на людей нестерпну какофонію звуків» (Костолані, 1995, с. 13). Не варто забувати, що розділення застосовується не тільки до довгих, стилістично заплутаних речень. Перекладач може прийняти рішення про розділення й тоді, коли воно сприятиме кращій стилістиці тексту перекладу. До прикладу, речення «Meghalt, vége» (Kosztolányi, 1974, с. 17), перекладачка відтворює двома: «Він помер. Кінець» (Костолані, 1995, с. 12). У першому реченні застосовано для конкретизації роду займенник він і це речення є повним, завершеним. Із контексту твору зрозуміло, що мова йде про смерть імператора, це його кінець життя і правління, тож виокремлення однієї лексеми кінець в окреме речення тут цілком логічне й доречне.

У межах граматичного розділення може йти мова про т.зв. піднесення певних частин речення до рівня речення, тобто коли перекладач не змінює меж речення його поділом на два чи більше речення, а вносить зміни у межах частин речення. У такому разі речення перекладу складається із більшої кількості частин, ніж речення оригіналу. К. Клауді досліджує цю граматичну дію на прикладах перекладів на угорську мову. Ми простежили, що така граматична трансформація часта й під час перекладу з угорської мови українською. Приміром, просте речення «Nero ezen elmosolyodott» (Kosztolányi, 1974, с. 23) перекладено складнопідрядним реченням: «Нерон лише всміхнувся, коли дізнався про це» (Костолані, 1995, с. 17). Така дія зумовлена бажанням перекладача чіткіше передати зміст тексту, чого неможливо досягти без зміни граматичної структури. Розширення частини речення у перекладі українською доволі часто відбувається за рахунок вживання дієприслівникового звороту. Так, у поданому нижче реченні розширено першу його частину, а саме: додано, крім імені персонажа, ще одне дієслово та вжито дієприслівниковий зворот: «Fejét hátravetette, nézte a levegőt» (Kosztolányi, 1974, с. 25) — «Нерон сидів, відкинувшись назад, й дивився кудись у простір» (Костолані, 1995, с. 19).

3.3. Граматичне об'єднання

Можливою є і протилежна граматична дія, коли перекладач об'єднує два чи кілька речень у одне, таким чином у мові перекладу менше речень, ніж в оригіналі. На думку К. Клауді, така діє не виступає обов'язковою, а залежить від особистого бажання перекладача (Klaudy, 1999, с. 206). Проте, подібна трансформація може бути зумовлена й граматичними особливостями двох мов, зокрема зміною присудка. Так, в угорській мові, якщо один за одним слідує кілька речень із тотожним присудком, то не обов'язково в

кожному з них вказувати підмет, бо відмінкова форма дієслова забезпечує когеренцію (Klaudy, 1999, с. 189). Однак в українській мові на початку речення потрібно ставити підмет. У таких випадках доцільним видається об'єднання речень, як це відбулося у наступному прикладі: «Egy szobrász forró viaszt öntött a hideg arcra. Elkészítette halotti maszkját» (Kosztolányi, 1974, с. 17). У обох реченнях мова про скульптора та його дії, тож перекладач поєднала ці два речення сполучником і: «Скульптор вилив на імператорове охололе лице розплавлений віск і зняв посмертну маску» (Костолані, 1995, с. 12). Окрім цього, під час перекладу з угорської мови українською часто застосовується граматична трансформація, коли відбувається зменшення частин речення, тобто опущення. До прикладу, «— Itt maradsz — szólt anyja, aki most kiegyenesedett» (Kosztolányi, 1974, с. 16). У цьому реченні в другій його частині вжито два дієслова сказала та випросталася, з яких перше перекладач опустила у перекладі: «— Залишся тут, — випросталася мати» (Костолані, 1995, с. 10). З контексту зрозуміло, оскільки це пряма мова, що говорить мати, тому таке скорочення речення українською вмотивоване та допустиме.

3.4. Граматичне додавання

Потреба у додаванні як граматичній трансформації виникає тоді, коли між двома мовами існують відмінності у мовних категоріях, таких як артикль, рід, дієприставка тощо, які відсутні в одній із мов. Тоді ці відсутні категорії потрібно у перекладі «додати». Як уже відзначалося вище, під час перекладу з угорської мови українською перекладач повинен додати рід. Це він може зробити кількома способами, а саме: 1. Додавання особового займенника: «Most megállott. Láta, hogy sehová se mehet, minden út bezárult előtte. Ekkor egy messzelevő terembe sietett, a palota másik sarkába» (Kosztolányi, 1974, с. 22) — «Він нерішуче постояв. Бачив, що йому нікуди йти, — всі шляхи перед ним були закриті. Тоді він поквапом подався до дальніх кімнат в іншому кінці палацу» (Костолані, 1995, с. 16); 2. Додавання імені персонажа: «Nyugtalanul járkált le-föl» (Kosztolányi, 1974, с. 22) — «Нерон схвилювано міряв кроками кімнату» (Костолані, 1995, с. 16); 3. Додавання синоніму, наприклад друге найменування персонажа чи назва його роду діяльності: «— Jó kis álmocska volt — mondta, és körütekintett» (Kosztolányi, 1974, с. 13) — «— Я бачив короткий гарний сон, — мовив імператор й огледівся» (Костолані, 1995, с. 7). Звісно, що інколи перекладач змушений здійснювати одночасно кілька трансформацій задля здійснення якісного перекладу. До прикладу, у цьому реченні перекладачка поєднує граматичне розділення з додаванням: «Az üres égboltban megjelent a hold, puffadtan és betegen, mint siralmas bohócarc, és

reá vigyorgott» (Kosztolányi, 1974, с. 22) — «У темному проваллі неба з'явився хворобливо повний місяць, чимось схожий на нікчемну фізіономію блазня. Він дивився на Нерона й посміхався» (Костолані, 1995, с. 16). Оскільки в угорській мові дієслово посміхався відповідає на питання на кого, на противагу до української — кому, до кого, перекладач розширила другу частину речення reá vigyorgott дієсловом дивився, адже, якщо місяць посміхався на когось, то очевидно, що він на нього і глядів, а також додала займенник він та власне ім'я. Таким чином, виділивши частину речення у окреме та додавши лексеми, перекладач не лише здійснила граматично правильний переклад, а й наблизила це речення для кращого сприйняття його українським читачем.

У ході перекладу з угорської мови українською перекладач змушений додавати у речення і присвійні займенники, адже в угорській категорія присвійності виражається афіксами та додається до основи слова й загалом присвійні відношення вживаються значно частіше, ніж в українській мові. «Szemed kinyitja Ptah, szájad kinyitja Saksi» (Kosztolányi, 1974, с. 81) — «Твої очі відкриває Пта, рот — Шакті» (Костолані, 1995, с. 64). У першій частині перекладачка додала займенник твої, а зміст другої зрозумілий із контексту, тому українською можна не повторюватися твій рот відкриває, а замінити на тире.

До т. зв. обов'язкових додавань належить і переклад такої граматичної категорії як *lak/lek*. Цей афікс додається до основи дієслова та означає дію, що скерована першою особою на другу особу однини чи множини, напр. *lát-lak* — я тебе бачу. Тож під час перекладу застосовується автоматичне додавання і внаслідок розширення речення: «Sajnálak» (Kosztolányi, 1974, с. 87) — «Мені жаль тебе» (Костолані, 1995, с. 70). Тут одна словоформа перекладена трьома, бо інакше граматично правильно перекласти українською це речення неможливо. Окрім цієї граматичної категорії, наявні в угорській мові й інші, яких немає в українській. До таких належить і афікс *hat/het*, за допомогою якого виражається можливість здійснення якоїсь дії. Афікси умовного способу *na/ne/ná/né* також додаються до основи дієслова та виражають умову або мету. Афікси додаються до основи слова та один до одного й це призводить до того, що до однієї основи може бути додано кілька таких афіксів. Зрозуміло, що у такому випадку при перекладі автоматично застосовується додавання слів. Наприклад, це речення «Eltiporhatnálak» (Kosztolányi, 1974, с. 87) складається з одного слова, яке у свою чергу утворене наступним чином: *eltiprog + hat + ná + lak*, як бачимо до основи дієслова додано ще три афікси. Українською це речення перекладається п'ятьма словами: «Я міг би тебе розтоптати» (Костолані, 1995, с. 70).

Обов'язкового додавання вимагає й переклад афікса збірності *ék*, який додається до основи іменника та означає, що той, про кого йде мова, не один. Напр., це може бути мама і її дитина, чоловік і жінка, хтось із друзями

чи колегами тощо. Під час перекладу важливо знати про кого мовиться і хто мається на увазі під цим збірним поняттям. У цьому реченні: «Lukánusék a harmadik emeleti karzatra szorultak, hol rabszolgák figyelték, katonák őrizete alatt» (Kosztolányi, 1974, с. 131) із попереднього абзацу зрозуміло, що Лукан прийшов на виставу разом із друзями, що й відтворено у перекладі: «Лукан з приятелями примостилися на галереї третього ярусу, де вже сиділи раби під охороною воїнів» (Костолані, 1995, с. 107).

3.6. Граматичне опущення

Наявність або відсутність у одній з мов певних граматичних категорій призводить як до додавання, так і до граматичного опущення. При перекладі з угорської українською автоматично опускається переклад артикля, адже в українській мові він відсутній. Артикль в угорській мові не має окремого значення, тож його опущення не призводить до суттєвих змін у тексті: «Nero, a véres költő» — «Нерон, кривавий поет».

В угорській мові часто вживається у всіх особах однини та множини дієслово бути. У теперішньому часі воно вживається і в першій, і в другій особах у значенні є, являється кимось або десь знаходиться. В українській мові ми здебільшого опускаємо дієслово бути у теперішньому часі. Це відбувається і при перекладі: «Egészen kicsiny vagy» (Kosztolányi, 1974, с. 87) — «Ти такий маленький» (Костолані, 1995, с. 70). На місці пропущеного члена речення відповідно до правописних правил української мови може ставитися тире: «Nagy költő vagyok» (Kosztolányi, 1974, с. 84) — «Я — великий поет» (Костолані, 1995, с. 67). Також українською не має потреби вживати завжди присвійні займенники, коли мова йде, наприклад, про частини тіла, на противагу до угорської, де присвійні афікси вживаються обов'язково у реченнях такого типу як: болить моя голова, схилив свою голову тощо. Тож у перекладі такі присвійні ознаки можна опускати: «Füle pirosra gyulladt, arca zöld volt» (Kosztolányi, 1974, с. 128) — «Вуха палали, обличчя було бліде, аж зелене» (Костолані, 1995, с. 105). Із контексту попереднього речення зрозуміло, що мова йде про Нерона й українською немає потреби наголошувати на тому, що його вуха палали, його обличчя було бліде.

3.7. Граматичні перестановки

Чергова граматична трансформація полягає у граматичних перестановках. Вони під час перекладу є обов'язковими в різних мовах, адже порядок слів змінюється майже завжди, тож їх певною мірою вважаємо автоматичними діями перекладача. У художньому перекладі складність таких граматичних перестановок полягає у тому, що перекладач має як правило кілька мож-

ливих варіантів перекладу, щоб утворити граматично правильне речення цільовою мовою. К. Клауді на основі власного дослідження стверджує, що між угорською та такими флективними мовами як англійська, німецька та російська існують дві великі відмінності, які призводять до необхідності застосування граматичних перестановок, а саме: типовий порядок слів у реченні та розташування означень відносно іменника (в угорській мові означення майже завжди розташовані лише ліворуч від іменника) (Klaudy, 1999, с. 236). Це твердження стосується і перекладу з угорської мови українською. Наведемо кілька прикладів, не претендуючи на повну вичерпність можливих граматичних перестановок.

В угорській мові існує категорія післяйменників, які за значенням відповідають українським прийменникам, однак розташовані завжди після іменника. Тож перекладаючи їх, перекладач автоматично застосовує граматичну перестановку: «Zodikus volt, akinek állandó helye volt minden előadásra, a császári prosceniumpáholy mellett» (Kosztolányi, 1974, с. 131) — «Це був Зодік, який мав на всіх виставах своє постійне місце біля імператорської ложі» (Костолані, 1995, с. 107). У перекладі цього речення спостерігаємо граматичні перестановки не лише в зміні місця розташування післяйменника, а й у зміні місця дієслова та загалом структури речення. В угорській мові основний порядок слів як правило наступний: суб'єкт—об'єкт—дієслово, в українській це суб'єкт—дієслово—об'єкт. У перекладі цього речення «A színház üres volt, az előadás csak este kezdődött, kivilágítás és tűzijáték után» (Kosztolányi, 1974, с. 128) перестановки застосовані тричі: «Театр був порожній, виступи мали початися лише ввечері після ілюмінації та феєрверка» (Костолані, 1995, с. 105), що умотивовано синтаксисом української мови.

3.8. Граматичні заміни

У ході перекладу з угорської мови українською перекладачі часто застосовують і граматичні заміни, значна частина яких здійснюється автоматично. Типів граматичних замін є багато, у нашій розвідці розглянемо деякі з них. В угорській мові після однорідних підметів в однині й дієслово вживається в однині. Натомість в українській мові при однорідних підметах присудок переважно має форму множини, якщо він стоїть після підметів. Тому в таких випадках перекладач машинально здійснює граматичну заміну однини на множину: «Lucanus Menecrates és Antisius azonban nem unatkozott» (Kosztolányi, 1974, с. 138) — «Але Лукан, Менекрат і Антісній не нудьгували» (Костолані, 1995, с. 114). Окрім цього, в деяких випадках перекладаємо множину одниною чи навпаки у залежності від того, як це

прийнятно у кожній із мов. Наприклад, угорські слова *sokan* та *kevesen* стосуються лише людей та означають багато людей і відповідно мало людей, при цьому саме слово *люди* не вживається, однак дієслово з цими словами стоїть завжди у множині. Українською ж цим словам можуть відповідати вирази багато хто, мало хто, після яких дієслово вживається у однині. Ось як це може відображатися у перекладі: «A császárral kevesen őszinték» (Kosztolányi, 1974, с. 158) — «З імператором рідко хто буває відвертий» (Костолані, 1995, с. 130).

Також в угорській мові парні органи завжди вживаються в однині, на противагу до української. Відповідно й у перекладі це відображається заміною однини на множину: «Pecsenyévét tapsolta kezét, berekedt a kiabálástól» (Kosztolányi, 1974, с. 139) — «Неначе божевільний, ляпав у долоні, від крику аж охрип» (Костолані, 1995, с. 114); «Megdörzsölte szemét» (Kosztolányi, 1974, с. 141) — «Протер очі» (Костолані, 1995, с. 116). З цим пов'язано й те, що угорською мовою, якщо мова йде про одне око чи руку чи ногу чи вухо, то вживається форма пів ока, пів ноги тощо. У наступному прикладі бачимо як перекладач знайшла вдале рішення і переклала слухав половиною вуха як краєм вуха: «Nero csak fél füllel hallgatta» (Kosztolányi, 1974, с. 144) — «Нерон слухав лише краєм вуха» (Костолані, 1995, с. 119).

Граматичні субституції можуть відбуватися під час перекладу в зміні частин мови. Так, у поданому нижче реченні іменник перекладено дієприслівником: «Öltözködésnél minden semmiségnél haragra lobbant» (Kosztolányi, 1974, с. 150) — «Вдягаючись, вона спалахувала гнівом через кожну дрібницю» (Костолані, 1995, с. 123); у цьому реченні дієслово перекладене дієприслівником: «Egyszer, hogy Poppaea várakozott reá, nála, a termében függöny mögé bújt» (Kosztolányi, 1974, с. 155) — «Якось, коли Пoppеа чекала на нього в палаці, він стежив за нею, причаївшись за ширмою» (Костолані, 1995, с. 128); тут дієприслівник замінений іменником із прикметником: «Poppaea anyáskodva beszélt» (Kosztolányi, 1974, с. 158) — «Пoppеа промовляла материнським тоном» (Костолані, 1995, с. 130). Деякі з цих граматичних заміन є обов'язковими та автоматичними, проте частина з них у художньому перекладі залежить від уподобань, майстерності та вправності перекладача, а також його перекладацької інтуїції. Хоча перекладацький аналіз перекладу роману «Нерон, кривавий поет» не є метою нашого дослідження, проте можемо відзначити, що наведені нами для ілюстрації приклади засвідчують неабиякий хист та професійну компетентність перекладачки, котра змогла, не зважаючи на значні розбіжності в типі двох мов, здійснити фаховий граматично правильний і в той же час художній переклад твору.

4. Висновки

У процесі художнього перекладу з угорської мови українською застосовується ряд граматичних трансформацій, а саме: граматична конкретизація та генералізація; граматичне розділення; граматичне об'єднання; граматичне опущення; граматичне додавання; граматичні перестановки та граматичні заміни. Проведений нами огляд кожного виду граматичних трансформацій засвідчив, що вони зумовлені у першу чергу об'єктивними чинниками, а саме відмінностями в типі, будові, синтаксисі, семантиці угорської та української мов. До т. зв. автоматичних дій перекладача у ході перекладу з угорської мови українською належить конкретизація роду, додавання відсутніх в українській мові граматичних категорій за допомогою слів та виразів, опущення артикля, часто опущення дієслова бути в теперішньому часі, додавання або опущення ознак присвійності, зміна порядку слів та інші граматичні заміни. Такі види граматичних трансформацій як граматичне розділення, піднесення певних частин речення до рівня речення, об'єднання двох чи кілька речень у одне, опущення деяких частин речення часто залежать не лише від особливостей двох мов, а й від перекладацької стратегії, професійної компетентності та вправності перекладача. Питання граматичних трансформацій, що застосовуються у ході перекладу з угорської мови українською, потребує подальшого дослідження заради вдосконалення перекладацьких стратегій.

Література

1. Балла Евеліна, Штефуца Вікторія 2022. Петро Скунець – перекладач угорської поезії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Випуск 2 (48), с. 26-32. DOI: 10.24144/2663-6840/2022.2(48).26-32.
2. Костолані Деже 1995. *Нерон, кривавий поет: роман*. Київ: Веселка.
3. Кочерган М.П. 2002. *Вступ до мовознавства*. Київ: Видавничий центр «Академія».
4. Мамрак А.В. 2009. *Вступ до теорії перекладу: навчальний посібник*. К.: Центр учбової літератури.
5. Мушкетик Леся 2006. *Переклад з угорської на українську мову: теоретичні узагальнення і практичний досвід*. Київ-Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф».
6. Талабірчук Оксана 2022. Переклади Петра Скунця з угорської мови (на матеріалі перекладів поезії Вілмоша Ковача). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Випуск 2 (48), с. 84-90. DOI:10.24144/2663-6840/2022.2(48).84-90

7. Талабірчук Оксана 2023. Фальшиві друзі перекладача: на матеріалі угорсько-української міжмовної омонимії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Випуск 59. Том 3, с.168-171. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.59.3.38>
8. Талабірчук Оксана 2024. Аспекти угорсько-українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів Юрія Шкробинця). *Alfred Nobel University Journal of Philology*. № 1 (27), с. 347-363. DOI: 10.32342/2523-4463-2024-1-27-22
9. Шишко А.В., Луканська Г.А. 2019. Граматичні трансформації в художньому перекладі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. № 43. Том 4, с. 125-128.10. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.43.4.30>
10. Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlataiba*. Scholastica.
11. Kosztolányi D. 1974. *Nero, a véres költő. Édes Anna*. Budapest.

References

1. Balla, Evelina, Shtefutsa, Viktoriia, 2022. Petro Skunts – perekladach uhorskoi poezii [Petro Skunts – hungarian poetry translator]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series Philology]*. Vypusk 2 (48), s. 26-32. DOI: 10.24144/2663-6840/2022.2(48).26-32 (In Ukrainian).
2. Kostolani, Dezhe, 1995. *Neron, kryvavyi poet: roman [Nero, the bloody poet: novel]*. Kyiv: Veselka. (In Ukrainian).
3. Kocherhan, M.P., 2002. *Vstup do movoznavstva [Introduction to linguistics]*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia». (In Ukrainian).
4. Mamrak, A.V., 2009. *Vstup do teorii perekladu: navchalnyi posibnyk [Introduction to Translation Theory: A Study Guide]*. K.: Tsentr uchbovoi literatury. (In Ukrainian).
5. Mushketyk, Lesia, 2006. *Pereklad z uhorskoi na ukrainsku movu: teoretychni uzahalnennia i praktychnyi dosvid [Translation from Hungarian to Ukrainian: theoretical generalizations and practical experience]*. Kyiv-Nizhyn: TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf». (In Ukrainian).
6. Talabirchuk, Oksana, 2022. Pereklady Petra Skuntsia z uhorskoi movy (na materialy perekladiv poezii Vilmosha Kovacha) [The translations of Petro Skunts from Hungarian language (based on the translations of the poetry of Vilmos Kovács)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series Philology]*. Vypusk 2 (48), s. 84-90. DOI:10.24144/2663-6840/2022.2(48).84-90. (In Ukrainian).
7. Talabirchuk, Oksana, 2023. Falshyvi druzi perekladacha: na materialy uhorsko-ukrainskoi mizhmovnoi omonimii [False friends of a translator: based on Hungarian-Ukrainian interlinguistic homonymy]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia [International Humanitarian University Herald. Philology]*. Vypusk 59. Tom 3, s.168-171. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.59.3.38>. (In Ukrainian).

8. Talabirchuk, Oksana, 2024. Aspekty uhorsko-ukrainskoho poetychnoho perekladu (na materiali perekladiv Yuriia Shkrobyntsia) [Specific traits of hungarian-ukrainian poetry translation (based on the translations of Yurii Shkrobynets)]. *Alfred Nobel University Journal of Philology*. 1 (27), s. 347-363. DOI: 10.32342/2523-4463-2024-1-27-22. (In Ukrainian).
9. Shyshko, A.V., Lukanska, H.A., 2019. Hramatychni transformatsii v khudozhnomu perekladi [Grammatical transformations in literary translation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia [International Humanitarian University Herald. Philology]*. 43/4, s. 125-128. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.43.4.30>. (In Ukrainian).
10. Klaudy, Kinga, 1999. *Bevezetés a fordítás gyakorlataiba [Introduction to the practice of translation]*. Scholastica. (In Hungarian).
11. Kosztolányi, Dezső, 1974. *Nero, a véres költő. Édes Anna [Nero, the bloody poet. Sweet Anna]*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. (In Hungarian).

Граматичні трансформації у процесі художнього перекладу з угорської мови українською

Талабірчук Оксана, кандидат філологічних наук; ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Українсько-угорський навчально-науковий інститут, кафедра угорської філології, доцент; oksana.talabirchuk@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0001-9323-1390.

Стаття присвячена дослідженню граматичних трансформацій, що застосовуються в процесі художнього перекладу з угорської мови українською. Це питання залишається малодослідженим у сучасній науковій літературі та потребує детального вивчення, адже систематизація та вивчення різних типів трансформацій сприяють пошуку адекватних перекладацьких рішень у процесі відтворення першотвору мовою перекладу.

Метою розвідки є детальне простеження граматичних відмінностей між угорською та українською мовами з ціллю пізнання граматичних трансформацій, які зумовлені цими відмінностями та застосовуються перекладачами у процесі художнього перекладу. Цей напрям дослідження впливає з розуміння того, що розгляд труднощів, особливостей та закономірностей використання граматичних трансформацій у процесі перекладу з угорської мови українською сприятиме поглибленню теоретичних знань і формуванню перекладацької компетентності як досвідчених перекладачів, так і студентів перекладацьких спеціальностей. Для ілюстрації прикладів застосування граматичних трансформацій обрано переклад українською роману «Нерон, кривавий поет» Деже Костолані. У статті використовується, окрім загальнонаукових методів аналізу, синтезу й узагальнення матеріалу, метод зіставного аналізу оригінального і перекладного текстів.

У статті проведено огляд граматичних особливостей двох різних за типами мов — угорської (аглютинативна) й української (флективна) та простежено ті з них, які сприяють найбільшій складнощі у процесі перекладу та зумовлюють потребу

застосування граматичних трансформацій. Досліджено, що у ході художнього перекладу з угорської мови українською застосовується ряд граматичних трансформацій, а саме: граматична конкретизація та генералізація; граматичне розділення; граматичне об'єднання; граматичне опущення; граматичне додавання; граматичні перестановки та граматичні заміни. Розгляд кожного виду граматичної трансформації супроводжено теоретичним обґрунтуванням та проілюстровано застосуванням на матеріалі перекладу художнього твору.

Ключові слова: граматичні трансформації, художній переклад з угорської мови українською, граматична конкретизація та генералізація, граматичні перестановки, граматичні опущення та додавання.

Grammatical transformations in the hungarian-ukrainian translation of literary works

Talabirchuk Oksana, candidate of philological sciences; State higher educational institution „Uzhhorod National University”, Ukrainian-Hungarian Educational-Scientific Institute, Department of Hungarian Philology, associate professor; oksana.talabirchuk@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0001-9323-1390.

The article on the study of grammatical transformations that are used in the process of literary translation from Hungarian into Ukrainian. This subject remains understudied in modern scientific literature and requires detailed study, as the systematization and knowledge of various types of transformations contribute to the search for appropriate translation solutions during the reproduction of the original work into the target language.

The purpose of the research is to trace in detail the grammatical differences between the Hungarian and Ukrainian languages in order to learn more about the grammatical transformations that are caused by these differences and used by translators in the process of translation of literary works. This research direction resulted as an apprehension that the understanding of difficulties, peculiarities and regularities of the use of grammatical transformations in the process of translation from Hungarian into Ukrainian would contribute to the theoretical knowledge development and the formation of translation competence in both experienced translators and students of translation specialties. The Ukrainian translation of the novel “Nero, the Bloody Poet” by Deje Kostolani was chosen to illustrate the application of grammatical transformations. In addition to general scientific methods of analysis, synthesis and generalization of material, the article uses the method of comparative analysis of original and translated texts.

The article reviews the grammatical features of two different types of languages – Hungarian (agglutinative) and Ukrainian (inflective) and traces those features that cause the greatest difficulties in the translation process and require the use of grammatical transformations. It has been established that a number of grammatical transformations can be used during poetic translation from Hungarian into Ukrainian, namely: grammatical specification and generalization; grammatical separation; grammatical association; grammatical omission; grammatical addition; grammatical permutations and grammatical substitutions. The study of

each type of grammatical transformation was accompanied by a theoretical justification and illustrated as it was applied in the translated text of the literary work.

Ключові слова: *grammatical transformations, poetic translation from Hungarian into Ukrainian, grammatical specification and generalization, grammatical permutations, grammatical omissions and additions.*

Grammatikai átváltási műveletek a magyarról ukránra történő műfordítás folyamatában

Talabircsuk Okszana, a filológiai tudományok kandidátusa; Állami felsőoktatási intézmény „Ungvári Nemzeti Egyetem”, Magyar-Ukrán Oktatási-Tudományos Intézet, Magyar Filológiai Tanszék, docens; oksana.talabirchuk@uzhnu.edu.ua, ORCID: 0000-0001-9323-1390.

A cikk a magyarról ukránra történő műfordítás során alkalmazott grammatikai átváltási műveletek tanulmányozását kutatja. Ez a kérdés a modern tudományos irodalomban továbbra is kevésbé vizsgált, és részletes tanulmányozást igényel, mivel a különféle transzformációk rendszerezése és tanulmányozása hozzájárul a megfelelő fordítási megoldások kereséséhez az eredeti mű célnyelvi reprodukálása során.

A kutatás célja a magyar és az ukrán nyelv közötti nyelvtani különbségek részletes nyomon követése annak érdekében, hogy azonosítani lehessen azokat a nyelvtani átalakulásokat, amelyeket ezek a különbségek okoznak, és amelyeket a fordítók alkalmaznak a műfordítás során. Ez a kutatási irány abból a megértésből fakad, hogy a magyarról ukránra történő fordítás során a nyelvtani transzformációk alkalmazásának nehézségeit, sajátosságait és mintáit figyelembe véve hozzájárul mind a tapasztalt fordítók, mind a hallgatók elméleti tudásának elmélyítéséhez és fordítási kompetenciájának formálásához. A grammatikai átváltási műveletek példáinak illusztrálására Kosztolanyi Dezső Nero, a véres költő című regényének ukrán fordítását választottuk. A cikk az általános tudományos elemzési, szintézis- és általánosítási módszerek mellett az eredeti és a fordított szövegek összehasonlító elemzésének módszerét is alkalmazza.

A cikk áttekinti két különböző típusú nyelv – a magyar (agglutinatív) és az ukrán (fordító) – nyelvtani sajátosságait, és nyomon követi azokat, amelyek a legnagyobb nehézséget okozzák a fordítási folyamatban, és teszik szükségessé a nyelvtani átalakítások alkalmazását. Megvizsgáltuk, hogy a magyarról ukránra történő műfordítás során számos grammatikai átváltási műveletet alkalmaznak, nevezetesen: grammatikai konkretizálás és generálizálás; grammatikai felbontás; grammatikai összevonás; grammatikai kihagyás; grammatikai betoldás; grammatikai cserék és áthelyezések. Az egyes grammatikai átalakítástípusok mérlegelését elméleti indoklás kíséri, és egy szépirodalmi mű fordítási anyagára történő alkalmazás illusztrálja.

Keywords: *grammatikai átváltási műveletek, műfordítás magyarról ukránra, grammatikai konkretizálás és generálizálás, grammatikai áthelyezések, grammatikai kihagyás és betoldás.*